

משה גרנות

אלוהים מושך בכתפיו

על ספר שיריה של חמוטל בר-יוסף "השגיאה המופלאה"

הקיבוץ המאוחד 2020, 95 עמ'

אני מבקש להתחיל את הרשימה הזאת ע=EC ספר שיריה ה-16 של חמוטל בר-יוסף (מלבד ספרי פרוזה, עיון ומחקר, ותרגומים משלוש שפות) דווקא בהספדים שהיא מספידה את עצמה בחייה, ואתחיל ב"עשרה אפיטפים" (עמ' 20-23). האפיטף הוא הכיתוב שנהוג לחקוק על מצבה, בו מזכירים את מעלותיו של הטמון בקבר, ואת געגועי אוהביו החיים. כל עשרת האפיטפים מתחילים במילים המקובלות: "פה נטמנה אישה" אבל בזה מסתיים הדמיון לאפיטף מקובל – הכיתוב המוצע על מצבתה המדומיינת של המשוררת הוא ציני, ומעלה חיוך מר:

"פה נטמנה אישה גועשת / שלא ידעה להיזהר. / לכל המלחמות יצאה בלי נשק,
/ אכלה יותר מדי מהר, / לא שמה לב מה היא לובשת / ולא טרחה להתאפר. /
עכשיו היא נחה במ7F אחר. / לאט בזהירות, יורד עליה גשם."

המשוררת משרה על הקורא אווירה קלילה (בנושא מקברי!), המלווה בצורה וירטואוזית בחרוז מרנין, שמתנתב גם לכיוון האסוננס: גועשת – נשק; לובשת – גשם (על הפרוסודיה של הקובץ אדון בהמשך).

הנימה הסרקסטית נמשכת אל שאר האפיטפים, ואזכיר כאן רק את האחרון:
"פה נטמנה אישה בלה, / צולעת, מנומשת, / שאהבה את החיים / כמו חתולה /
זקנה ומפורעשת."

לאפיטפים הנ"ל מצטרפת סדרה שלימה של שירים על הזיקנה: "כמו שוד
בקופת החנות, / ... או כמו נעלם פתאום מהארון תכשיט בעל ערך רגשי /
נגזלים מהאיש הזקן הצעדים הזריזים / ... לא ברור מה קרה ליכולת / לעבוד
עד מאוחר בלילה, לשתות לשוכרה, / לאן התכוונתי ללכת ומדוע נעלמו / מבטי

ההתעניינות של המין השני" ("בפתאומיות", עמ' 39). איזה איור משכנע

לאמרת חז"ל על זיקנה שקופצת פתאום על אדם (שבת קנ"ב ע"א)!

על קופות הצדקה בבתי קברות ובשכונות חרדיות מצוי הכיתוב: "צדקה תציל ממוות" (המקור – מסכת שבת קנ"ו, ע"ב), ואילו המשוררת שלנו מציעה גרסה אחרת: "היפי לא יציל ממוות, / אבל יעזור לך לקמול בלי השפלה." ("הסוף", עמ' 45; ראו גם עמ' 44, 46).

תקלות שנגרמות על ידי הזיקנה מעוררות בדרך כלל חיוך אצל צעירים, והמשוררת שלנו, שיודעת כי בבוא היום היא תירש את מקל ההליכה שהוריש אבא לאימא ("חיי בורחים", עמ' 49), מרשה לעצמה לחייך לנוכח התקלות הבלתי נמנעות האלו: "כשאתה מזדקן, אתה נהיה זהיר. / אתה עלול ליפול / ולשבור אף או כתף. / אתה עלול לשכוח / את הסיר על האש. / אתה עלול לשאול: / לאן התכוונתי ללכת? / אתה עלול להתאהב." ("כשאתה מזדקן", עמ' 48; ראו נימה של הומור גם בשיר "אחוזת בשיני החשש", עמ' 68; וכן החרטות שמציפות את האדם בזקנתו בעמ' 75-77).

אין הרי תרופה נגד המוות, אבל בהחלט יש סם המשכיח אותו, ובעקבות כך נעשים החיים כדאיים – לסם הזה קוראים אהבה, והמשוררת שלנו מפליאה לתאר את קסמיה, את נפתוליה, ואת המעקשים שהיא מזמנת לאוהבים. בראש שירי האהבה של הקובץ יש להעמיד את "אודה לאהבה" (עמ' 70-73), שם נמצא שורות כגון: "רק שמך ההומה, הנושם / הוא אחד" (ברמז לקריאת "שמע"); "עיוורת הייתי לגמרי, כמו קרקור / עקשני של חיזור צוצלות באביב" – יש כאן ערבוב חושים – סינסתזיה: עיוורת לצליל (קרקור הצוצלות); וכן, "מה אומר לך? הצלת את חיי. / בלעדייך הייתי עפר ואפר."

כמו שהזיקנה קופצת על האדם, מבלי שהיתה לו אפשרות להתכונן לכך, כך גם האהבה, שמופיעה כמו מכה: "מכת האהבה הלא כתובה הזאת" (עמ' 63). "האהבה צצה משומקום, / כמו אצבע רכה שצומחת פתאום..." ("האהבה", עמ' 92). היות שהאהבה היא המתנה הכי יקרה שאדם יכול לזכות בה בחייו, כל סטייה מהאידיאל שלה משאיר שרטת בלב: בשיר "אתה אוהב אותי" (עמ' 62)

הדוברת מתרה באהוב: "לקרוע את ליבי – / אצלי לא תעשה זאת שוב." ובשיר אחר הדוברת פונה בבקשה: "אל נא תאהב אותי לראווה" ("אל נא", עמ' 64).

ועוד אזהרה לאהוב: "אם תפצע אותי / לא ייזל ממני שרף. / אני אישבר" ("תישען עליי יקירי", עמ' 69). וכן האהוב עלול למעוך ולרסק את האוהבת "לפחות פעם בשבוע" ("כשאני שמה", עמ' 66. ראו גם עמ' 58).

גם נימה של ארוטיקה מרומזת נמצא בשירי האהבה שבקובץ זה: "האם נשיקה של אישה זקנה / גרמה לו (לשמש) זיקפה מענגת?" (עמ' 61). "... אני נזכרת בך – / ... בצליל קולך היפה, שהיה מעביר בי משב רוח חם, / בנפלאות החיבוק והחדירה..." (שם עמ' 66). "מכל איברי גופך / הנפלאים – / עיניך הנמסות, / שפתיך האפיוות, / צוואר הברבור / הנזקף בין רגליך – / אני אוהבת / את כפות ידיך / הנוגעות, המחזיקות." ("לידיעתך", עמ' 67).

במיספר שירים לא מבוטל שבקובץ זה נמצא תמונות אבסורדיות, הרי דוגמה: "עם חגורת נפץ מקטיפה / אני מדוושת בקושי על אופניים ישנים / בעלייה התלולה אל העיר. / תרנגולת שחוטה מתנדנדת / תלויה על הכידון השמאלי. / אני חושבת שכדאי לתפוס מונית. / פונה ליישוב הבדואי בשולי הדרך, / אבל אין לי ארנק / וכולם שם מדברים רק סינית..." ("עם חגורת נפץ מקטיפה", עמ' 7).

הקטע הזה גדוש במוזרויות: מדוע שלדוברת תהיה חגורת נפץ, ועוד חגורת נפץ מקטיפה (אוקסימורון!)? ואם היא מדוושת בעיר, מדוע היא פתאום ליד יישוב בדואי? ומה פתאום תרנגולת שחוטה תלויה לה על הכידון? ואיך מי שמדוושת על אופניים חושבת על הזמנת מונית? ואם כבר על יד יישוב בדואי, איך זה שמדברים שם סינית? ולשם מה היא צריכה ארנק? כל המוזרויות האלו מתפענחות אם נסיק שמדובר באווירה של חלום, מה שנהוג לכנות באמנות ובספרות – אווירה סוריאליסטית.

דוגמה אחרת: "זה בגלל החורים בגזע, בזלזלים, / זה בגלל הגומות בלחי, בלב, / זה בגלל הנקבים בעיניים, בפה, באוזניים, // שהעץ לא נשבר בסערה / אלא סופג אל תוכו את המכות ואת המים, מתכופף יומיים / וביום השלישי הומה שירה" ("זה בגלל החורים...", עמ' 12).

וכי לעץ יש גומות בלחי ובלב? ואם יש בו נקבים, כלום יש לו גם עיניים, פה ואוזניים? ואE9ץ עץ אחרי סערה של מכות ומים הומה שירה? יש כאן ערבוב שבין תכונות עציות לתכונות אנושיות, ונראה שהאדם הסובל הכול, כמו העץ ("כי האדם עץ השדה", דברים כ' 19), הסבל מיתרגם לשירה.

ודוגמה נוספת: "פתאום העולם נקלף ונשאר בלי שמיים, / כמו שולחן אחרי האוכל... או כמו כלה שהינומתה הורמה באחת / והיא נחשפת בכל חטיה..." ("פתאום העולם...", עמ' 15). האימאז' כאן המושגת על אבסורד (עולם נשאר בלי שמיים!) מוביל אולי את הקורא לשני נתיבי הבנה: שהעולם נשאר פתאום ללא אלוהים, ואז כל האידיליה, שמציעות הדתות, נחשפת במערומיה כחסרת שחר, או שמא מתוארים כאן החיים שהתפרדו מכל אידיאל נעלה, ומה שנותר הוא האכזריות האנושית המזוויעה: מקרקפים גולגולות ופושטים את עור הגוף (כמפורט בהמשך השיר). על האכזריות האנושית של פעם, וזאת של היום, מתריסה המשוררת בשיר "חמש מאות שנים" (עמ' 54).

ומהשמיים נעבור לשוכן במרומים, אל האלוהים, והוא אמנם מופיע במיספר שירים, לדוגמה: "שתי תפילות" (עמ' 26), המרמז במכוון לשיר השלישי של "שירי סוף הדרך" של לאה גולדברג. המשוררת פונה בתחינה לאל "אדון כל המעשים" שידריך אותה בדיבור, ביחסי אנוש, וכן לזכות בשמחת הנדיבות, למרות שסביבה יש גזל ורמייה.

גם בשיר "דיבור לבן" (עמ' 29) יש תפילה לאל ללמדה? דיבור לבן (ערבוב חושים – סינסתזיה), אבל במעין סוגריים מסתבר שהתפילה מופנית אל הקיר אטום: "בבקשה ממך, אלוהים לא קיים..." – ובשיר אחר שוב מודגשת אינותו של האל: "... כולי נאמנות למשימה / הלא ברורה. כולי אמונה / בידו של עיוור" ("אמונה", עמ' 31).

ובשיר "בחיוך כבוש" (עמ' 93) יש אירוניה בלתי מסותרת על אינותו של האל: "... מביט עליו אלוהים / כשאני מאושרת / ומושך בכתפיו." – "יש אדון לעולם, ליתר דיוק – אדונית, והיא הטיפשות בת האלמוות." ("על הטיפשות", עמ' 9).

בקובצי השירים הרבים שהכרתי, המשוררים מקדישים שירים לאישים נערצים, משבצים את שיריהם ב"התכתבות" עם יצירות ידועות. דרך זאת של כתיבה נעדרת בקובץ שלנו כמעט לחלוטין. וכן, גם בחשיפה של אירועים ביוגרפיים מקמצת מאוד המשוררת שלנו, להוציא שני אירועים טראומטיים: סופו הטראגי של אחיה שגויס למלחמת השחרור, והוא טרם מלאו לו 18 שנים (השיר "אני אם שכולה", עמ' 83), והסוף הטראגי של בנה בן ה-16, כמתואר בצורה מרטיטה בשיר "את השטיח הגדול" (עמ' 77; וראו גם בעמ' 77-78, 80, וכן עמ' 5). רמז ביוגרפי מעורפל ניתן למצוא בשיר "וידוי" (עמ' 24).

השירים "מכשיר" (עמ' 88), "לכתוב שיר" (עמ' 89), "שני שירים על משוררת" (עמ' 91) הם שירים ארס-פואטיים, ואליהם מצטרף השיר "הערת שוליים" (עמ' 56), בו מקוננת המשוררת ש"מדפי השירה נעלמו מרוב חנויות הספרים" בדומה להיעלמותם של מוסדות ישנים אחרים: בית הילדים, חדר האוכל, הדשא הגדול בחזית חדר האוכל. נעלמו גם יפי הבלורית והתואר (חיים גורי). הדוברת סבורה שהעור שלה "... אינו מתאים / לאקלים הזה, אבל כאן לפחות / לא ינסו לעשות ממנו אהיל" – זהו הרמז היחיד בספר לזוועות השואה.

וכעת גיחה קצרה לפרוסודיה של הקובץ – מקובל בשירה החדשה הוויתור על משקל, חרוז, לשון פיגורטיבית, ואפילו נטייה ללשון רזה עד בוטה. לעיתים תמה הקורא מדוע קבע המשורר סוף לשורה דווקא במקום פלוני, ולא במקום אחר. אני התרשמתי שבקובץ שלפנינו יש ארגון מוקפד על כל אמצעי פרוסודי שננקט. החרוז מופיע בקובץ בהופעותיו השונות כגון חרוז מבריא – מונח פרוסודי של שירת ימי הביניים – כלומר, אותו חרוז בכל סופי השורות של השיר, וכן גם אקרוסטיכון בפתחי השורות (ח-מ-ט-ל), שוב בקריצה לפרוסודיה של שירת ימי הביניים::

כישוף

חמול עליי, מי שקנה אותי בזול.

מתק את שחור מרירותי, הרי אתה יכול הכול!

ודא שלא אפול באיוולתי. גולל מבארי מכשול.

טאטא את השדים שלי אל פח השאול.

למד אותי לזרוח, לאור, למרות השכול..

(השיר הפותח, עמ' 5; וראו גם עמ' 11)

בשיר הארס-פואטי "מכשיר" (עמ' 88), החרוז מזכיר את המילה "שיר": "שיר הוא מכשיר, / אם הוא פועל, / הוא מקפיא ומפשיר..." ובבית השני של שיר זה נמצא חרוז מברית. חרוז חובק, חרוז מדלג, חרוז פנימי – הכול בהתאם לנתיב התוכן נמצא בקובץ שלנו (עמ' 12, 24, 28, 35, 40).

במספר שירים נמצא אנאפורה (מילה אחת החוזרת בתחילת השורות), למשל בשיר "א?ת השטיח הגדול" (עמ' 79) – ש?ש?ש השורות הראשונות מתחילות במילה "א?ת", או השיר בעמ' 12 ששלוש השורות הראשונות מתחילות במילים "זה בגלל" (ראו גם עמ' 51, 65). בשיר אחד נמצא אפיפורה (השורות מסתיימות באותה מילה) – השיר "עשו לה" (עמ' 53) המתריס על העוול שנעשה לאישה מאז ומתמיד, מסתיימות כמעט כל שורות השיר במילה "ל?ה".

השיר "חירות" (עמ' 18), המתאר כיצד חמור שהיה כבול כל חייו ונאלץ להסתובב בלופ, אינו יודע מה לעשות בחירות כשהחבל שהיה קשור בו ניתק, והוא רק נוער מרה. השיר הזה כתוב בשורות ארוכות כמו פרוזה, מעין מחווה לחירות – אין חובה להיצמד לצורה הקלאסית של השירה. דרך זאת של כתיבת שירה מצויה כבר אצל יצחק למדן בספרו "במעלה עקרבים".

השיר "זמן נרגז" (עמ' 51) הוא אנטיטזה צורנית לשיר הקודם, כי הוא בנוי כמעט כולו מרק מילה אחת בשורה. רפי וייכרט נקט דרך זאת בספר שלם ("רזים", 2008).

הזכרתי לעיל אוקסימורונים שננקט בשירי הקובץ, והרי דוגמה נוספת: "גבי הולך לפניי" (עמ' 34).

האימאז'ים, המטאפורות והדימויים שנמצא בקובץ מוטבעים בחותמה המיוחד של המשוררת: "שוב היום התמים יוצא לקרב / בלי נשק" (עמ' 13); "כמו צחוק של תינוק / השרוע על גבו, חותר כצפרדע..." (עמ' 16); "ההסבר היה מבריק, זוהר / כמו גב מחוספס של לטאה" (עמ' 19); "גם על בטון ליבי / מטיילים חלזונות" (עמ' 41); "כמו גרב שבן זוגו / נקלע במכונת הכביסה... (כך אני) מחכה" (עמ' 59).

הזכרתי לעיל דוגמאות לסינסתזיה, הרי ארבע נוספות: "להריח את הקרירות" (עמ' 7), "ריקות מכונפת" (עמ' 8), "הצבעונים הצועקים זהב" (עמ' 11), "קרקור לבן" (עמ' 29).

שם קובץ השירים "השגיאה המופלאה" מרמז מן הסתם על החיים, שהם מזמנים לנו מסכת של שגיאות, אך יש בהן שגב ופלא, והספר שלפנינו מצביע על המסכת הזאת בצורה חכמה, מרתקת ומרגשת.